

БОГДАН ТРИФУНОВИЋ

УДК 004.738.5:655.41

Градска библиотека
„Владислав Петковић Дис“, Чачак

ЕЛЕКТРОНСКЕ КЊИГЕ

Сажетак: Суштина електронских књига је у њиховом дигиталном облику, лакој разменљивости и могућности читања и претраживања на више уређаја. У раду је дат кратак историјат електронских књига, њихове основне карактеристике, формати, као и предности и мане у односу на класичне, штампане књиге. Феномен електронских књига недовољно је истражен у домаћој литератури, с обзиром на могућности и перспективе таквог облика преноса информација у времену свеprisутног интернета. Један од разлога свакако је слабо развијено тржиште електронских књига код нас, које у свету, пак, бележи стални раст, упркос повременим кризама које погађају информационе технологије и електронску индустрију. Библиотеке имају једну од пресудних улога у дигитализовању традиционалних књига, зарад њиховог очувања, пружања на увид светској јавности и лакшој употребљивости и разменљивости.

Кључне речи: електронска књига, е-књига, дигитална књига, дигитализација, дигитални садржаји, Пројекат Гутенберг, интернет

Увод

Дигитални садржаји су феномен времена у коме живимо. Било да је то музика, филм, фотографија или телевизија, дигитални облик информација потискује потребу за физичком присутношћу, превазилазећи тиме ограничења просторне и временске удаљености. Захваљујући интернету, проток електронског текста је огроман, али популарност „обичне“, папирне књиге још увек није угрожена. Књиге не доживљавамо само као носиоце информација – оне су предмети који делују на наше чуло вида, додир, понекад и

мириса. Фина типографија, богато украшене корице и дискретно обојен папир, свој смисао и значај имају једино у класичним књигама, које се чврсто могу стегнути шакама.¹ Електронско представљање информација даје велику предност када информацијом треба манипулисати или је чувати, али када ствар дође до човека онда је углавном потребно одштампати жељени текст, што доводи до апсурдне ситуације: претварања електронске информације у папирну верзију, враћање ка старом. Ништа мање нису важни психолошки аспекти који прате сам чин читања. Док читате књигу текст на њеним страницама као да је ваш, као да сте у непосредном додиру са писцем. Са словима на екрану теже је остварити такав контакт.²

Размена информација електронским путем свакако није нова, али идеја да читава библиотека може бити доступна 24 часа дневно веома је тешко прихваћена. Може се рећи да је одређени процес навикавања у току, када, као и у сваком историјском процесу, човек мора прво препознати вредности и корисност одређене „нове“ појаве, да би био спреман и да је укључи у свакодневни живот. Иако је интернет од почетка представљао средство за безброј различитих врста комуникација, у случају књига људима као да је тешко да се одвикну од папира.

Феномен електронске књиџе

Под електронским књигама подразумевају се монографске публикације које истовремено постоје на папиру и на интернету или само интернету, односно књиге које се дистрибуирају на компакт диску, флопи диску или осталим оптичким медијима, а читљиве су на екранима компјутера, мобилних уређаја или посебних апарата за ту намену. Овакву дефиницију треба узети сасвим условно, али суштина електронских књига је у њиховом дигиталном облику, лакој разменљивости и могућности читања и претраживања на више уређаја. Постоји више назива за такву публикацију: електронска књига, он-лајн књига, е-књига, дигитална књига. Сви они изражавају основне аспекте дигитализованог материјала, који по својој форми задовољава основне критеријуме да се може назвати „књига“. Електронска књига од самих почетака везивана је за компјутере. Касније, деведесетих година XX века, тежи се ка специјализованим уређајима, помоћу којих би се електронске књиге лакше читале. Најновији трендови су омогућавање прегледа и читања књига на мобилним уређајима, попут PDA уређаја или мобилних телефона.

¹ www.pcpres.co.yu

² Др Ранко Бабић, *К-њига или е-књига?*, www.cet.co.yu

Електронске књиге могу се издавати на више начина, од којих је нај-карактеристичнији примарна електронска публикација, где је прво издање у електронском облику. Међутим, постојеће електронске књиге углавном су настајале на другачији начин, као паралелна издања штампаним или, најчешће, као накнадно дигитализована штампана публикација. При том се ишло у масовну каталогизацију старијих наслова, због њиховог статуса јавног власништва (непостојања ауторских права).

Преношење књига у електронски облик није новина, јер је последњих деценија било неколико таквих покушаја. То су, углавном, биле књиге на компакт диску које су могле да се читају на компјутеру. Компанија „Сони“ (Sony) избацила је деведесетих година прошлог века производ *Bookman*, на коме су се могле читати књиге са компакт дискова, али због слабе подршке издавача, високе цене и могућности лаког пиратског копирања, овај производ није доживео велику популарност.

Међутим, основе данашњих електронских књига треба потражити у нешто даљој прошлости. Први прави пројекат који је започео еру репродукције књига у електронском формату свакако је *Пројекат Гутенберг* (Project Gutenberg), сада већ толико познат, да се у интернет-заједници наводи само под иницијалима PG (ПГ). Корени Пројекта Гутенберг (ПГ) сежу у 1971. годину, када је Мајкл Харт (Michael Hart) на Универзитету Илиноис објавио да највећа вредност створена компјутерима неће бити само рачунарство, већ складиштење, преузимање и претраживање онога што се чува у библиотекама. Харт је већ 1971. године почео са дигитализовањем текстова (част да буде прва имала је америчка Декларација независности) и њиховим смештањем на сервере. Временом се све више волонтера и ентузијаста прикључивало Хартовом пројекту, да би доласком интернета Пројекат Гутенберг достигао планетарне размере. Овај пројекат, који ни данас није изгубио релевантност и актуелност, постигао је огроман успех пре свега захваљујући чињеници да су књиге прикупљене и постављене на интернет у ASCII *plain text* формату (American Standard Code for Information Interchange), који омогућава брзо преузимање и читање, захваљујући коришћењу једноставног текста без илустрација и форматирања. Краће речено, такви текстови били су лако доступни без обзира на хардвер или софтвер који корисник интернета поседује. Следеће на шта је Харт обратио пажњу је су ауторска права: пазио је да електронски репродукује само оне књиге које не подлежу америчком Закону о ауторском праву (нпр. Библију или Езопове басне). Данас многи сајтови који похрањују ауторизоване текстове или књиге упозоравају кориснике на то да обрате пажњу на евентуалне разлике у закону, који варира од државе до државе.

Циљ Пројекта Гутенберг је у томе да обезбеди информације, књиге и друге материјале, који не подлежу ауторским правима, доступним широј јавности, у форми коју ће већина (99%) компјутера, програма и људи моћи

лако да користи, чита и претражује. Електронски текстови ПГ су у пуном тексту и треба да буду величине која стаје на најраширеније стандардне медије за пренос информација (већина текстова стаје на обичну флопи дискету). Текстови су подељени у три групе:

- „забавна“ литература, у коју спадају популарна дела светске књижевности;
- „озбиљна“ литература, као што су Библија, Шекспирова дела или класични романи настали пре Првог светског рата;
- референсна литература, алманаси, енциклопедије, речници, лексикони, итд.

Приликом објављивања електронских текстова у ПГ, није се толико водило рачуна о потпуној тачности и исправности унетог текста, на пример, да ли је на одређеном месту у тексту зарез или тачка-зарез, већ на што масовнијој продукцији текстова који ће задовољити највећи број потреба просечног читаоца (претрага, селекција или просто ишчитавање). Као „ауторитативна издања“ остају увек штампани примерци књиге, мада ПГ тежи да у будућности достигне завидан ниво тачности објављених текстова.

Првобитни ПГ може се наћи на порталу <http://promo.net/pg/>, са око 17.000 књига. После 2003. године овај пројекат заживео је широм света, чинећи мрежу сајтова и портала, заправо планетарну библиотеку књига доступних свима. Реализовања ове амбициозне идеје на књижевно-историјском терену читаве Европе латио се српски Пројекат Растко, формирајући на страници *Project Gutenberg Europe* (www.rastko.org.yu) комплементарну мрежу дигитализованих књига. Осим Србије, овај пројекат се одомаћио у низу других земаља (Филипини, Луксембург, Аустралија, скандинавске земље...), док се у самој Америци трансформисао у сродан портал на адреси www.gutenberg.org.

Суочени са непрегледним послом, прво амерички, а затим и Расткови ентузијастички окренули су се планетарној интернет-заједници, кроз портал Дистрибуирани коректори (Distributers Proofreaders) (www.pgdp.net, у Европи на адреси www.dp.rastko.net). Дистрибуиране коректоре основао је Чарлс Франкс (Charles Franks) 2000. године, ради подршке дигитализацији књига у јавном власништву. У почетку замишљен као помоћ Пројекту Гутенберг, Дистрибуирани коректори сада су главни извор е-књига у ПГ, а од 2002. године су и званични сајт ПГ. Сви ангажовани на пројекту су волонтери. Овај сајт омогућава лакшу коректуру преко интернета при дигитализацији књига у јавном власништву. Рашчлањивање књиге на појединачне странице омогућава да више коректора истовремено ради на једној књизи. Тиме се знатно убрзава процес коректуре и прављења електронских књига.

У он-лајн библиотеци Растко-Гутенберг могу се наћи поједине књиге Драгутина Илића, Вука Караџића, Јована Жујовића, Петра Кочића, Јована Стерије Поповића и Његоша, као и српски превод Хомерове *Илијаде*. Буду-

ћи да је то библиотека у вечном настајању и зависна од дигиталних „критора“, немогуће је упућивати замерке на критеријуме и систематичност. Интернетом владају другачије вредности, јер не исходе из класичних академских захтева. Стога се у овим виртуелним библиотекама могу наћи дела и текстови веома условног статуса.³

Производи модерне штампарске пресе имају своја ограничења. Штампане књиге подложне су физичком пропадању и захтевају доста времена и простора. Дигитални облици информације нуде брже методе публикавања и дистрибуирања. Ипак се мора обазриво оценити напредак остварен појавом електронских књига. Често долази до прецењивања вредности и значаја нових технологија. На пример, након проналаска микрофилма јавила су се предвиђања краја класичних библиотека и брзо стварање „друштва без папира“. Предвиђало се и да ће пре краја XX века мање од пет процената информација бити похрањено на папиру. Време је најбоље демантовало такве „гласнике“, показавши да је хиљадугодишње коришћење чврсто утемељило папир у навикама модерног човека.⁴

У потрази за разлогом зашто људи више воле да читају са папира него да гледају у монитор, истраживачи су дошли до занимљивих открића. Испоставило се да је брзина читања текста са монитора за трећину мања од брзине читања са папира. Недовољна резолуција савремених монитора велики је ограничавајући фактор. Мала резолуција екрана прави зупчаст прелаз између текста и позадине, које око несвесно региструје, што изискује већи напор приликом читања. Један од разлога је и тај што је за читање електронске књиге потребан спољни уређај, компјутер, лаптоп, мобилни телефон и сл. Истраживачи су утврдили и да су све електронске књиге визуелно сличне, те се губи оригинални доживљај читања, карактеристичан за штампане књиге.

Мада електронске књиге нису потпуно прихватили ни читаоци, ни издавачи, оне одиста пружају предности које немају њихови папирни парњаци. Електронски текст може се претраживати, могу се сређивати величина и фронт текста према личном укусу, исправљати евентуалне грешке или дорађивати превод, хиперлинкови могу са једне странице упућивати на другу, књиге су доступне одмах након куповине у он-лајн књижари, двадесетчетворочасовна доступност (независно од рада библиотека или броја примерака књиге у фонду), могућност штампања књиге на захтев, смештање читаве библиотеке у преносни рачунар... Поред тога, електронске књиге су знатно јефтиније, тираж се не може исцрпети, а аутори и издавачи су у прилици да остваре већи профит и брже удовоље захтевима читалачке публике. Многа преимућства електронске књиге над традиционал-

³ Горан Станковић, *Књиге за народ, Полишика*, 17. децембар 2005.

⁴ John Hubbard, *Books of the Future*. www.tk421.net/essays/ebooks.pdf

ном заснивају се на самој природи електронских уређаја, а једно од најважнијих везано је за објављивање електронске књиге. Електронски текст, креиран од било ког корисника интернета, могуће је готово тренутно поставити на мрежу, где је доступан милионима људи. Е-књиге нуде тренутни приступ свом материјалу са било које локације на интернету.

Публикације у електронском облику никако нису велика претња штампаним верзијама, јер читаоцу увек остаје избор за куповину одређеног папирног примерка. Штампане књиге боље служе за непрекидно дуже читање, док је електронска дистрибуција информација боља за размену података и мањих пакета информација. Објављивање и продаја материјала у електронском облику може драстично да смањи трошкове штампања и издавања (нема трошкова штампе, папира, припреме на паусу, филмовима, итд.), док је знатно мања и количина утрошеног времена.⁵ Произвођачи електронских књига наглашавају да њихови производи не најављују „смрт књиге“, упоређујући електронске књиге са видео рикордерима који нису заменили улогу биоскопског филма, већ су само проширили круг корисника и понуду филмова. Битно је и да ово тржиште није преуско за више произвођача, као ни за нове производе, тако да ће бити могуће праћење развоја електронских књига.

Сајт www.ebooknet.com може бити веома добра стартна локација за прва сазнања о феномену електронских књига. EBookNet представља велику он-лајн заједницу људи који су повезани око идеје електронске књиге. Овај веома добро категоризовани сајт састоји се из четири главне целине: „Уређаји за читање електронских књига“, „Прикази књига које можете читати у електронском облику“, „Како писати електронске књиге“ и „Зашто ући у посао са електронским књигама“. Пружена је могућност дискусије на све појединачне теме које се обрађују на овом сајту, а може се постати и члан заједнице читалаца он-лајн књига. Поред тога, овај сајт нуди и пријављивање на бесплатан e-mail часопис „eBook Insider“, у којем се неколико пута недељно мејлом шаљу комплетни чланци који се баве тематиком електронског издаваштва. Сви ови чланци се на сајту налазе категоризовани према области коју обрађују. Део „eBook Business“ служи да кориснике додатно убеди да цела ова прича има финансијског смисла. Познати писац хорор романа Стивен Кинг (Stephen King) у марту 2000. године објавио је књигу „Riding the Bulet“ само у електронском облику. Ради се о краткој причи која је за првих 48 сати након објављивања достигла виртуелни тираж од 500.000 продатих/преузетих примерака, што је још увек непревазиђени рекорд електронског издаваштва.⁶

⁵ Ирис Миљковић, *E-books, Свеиш комјјушера*, 11/2005, стр. 55.

⁶ www.pctv.co.yu

Тржиште електронских књига

На интернету већ више година активно траје продаја електронских издања. Значајан је податак да је још на сајму књига у Франкфурту 2000. године свака четврта књига била у електронском облику. Између осталих, своје електронске верзије књига тада су представили бестселер-писци попут Стивена Кинга, Фредерика Форсајта, Роберта Ладлама, Патрише Корнвел, Зејди Смита и других. Заступљеност електронских књига на највећем сајму књига у свету 2000. године делимично се објашњава фантастичним растом интернет-пословања крајем XX века. Како је наредних година дошло до значајне рецесије у том сектору, то се вероватно одразило и на само тржиште електронских књига. За разлику од бума претходних година, на сајму књига у Франкфурту 2005. године само један издавач имао је електронско издање.⁷ Продаја електронских књига никада није испунила очекивања издавача. Слаби пословни резултати условили су малу продукцију, што довољно говори у прилог тези да се развој пројеката дигитализације светске културне баштине не сме препустити економском интересу. И поред чињенице да је временом све више издавача омогућавало приступ књигама у електронском облику, продаја папирних издања је расла. Поједини издавачи су се досетили како да профитирају из овакве ситуације, поставивши на сајт бесплатне примерке нових наслова и, захваљујући растућим посетама, продаја свих доступних издања се повећала.

„Мајкрософт“ (Microsoft) и издавачка кућа из Чикага „Р. Р. Донели и синови“ (R. R. Donelley&Sons) најавили су још 1999. године да ће корисницима „Мајкрософтовог“ програма Reader заједнички обезбедити велики број наслова за електронске књиге. Званичници обе компаније помпезно су најављивали нове производе, служећи се и изјавама „Папир је добио друштво!“ Компанија „Р. Р. Донели“, која припрема и штампа књиге и друге штампане материјале, посветила се претварању штампаних наслова у електронски облик према спецификацији отворене електронске књиге (Open eBook, OEB), што би им омогућило да ускладиште и потом управљају тим електронским садржајима. Идеја је почивала на принципу продаје наслова и наплате електронским путем.⁸

Саме електронске алатке за читање нису довољне да људи промене начин читања. Хардверски уређаји за читање е-књига до сада нису испунили захтеве корисника. Два најпопуларнија производа, Rocket eBook и Soft-Book Reader, повучени су са тржишта 2003. године и до сада нису добили адекватну замену. Једна од основних мана поменутих уређаја лежала је у

⁷ Др Ранко Бабић, исто.

⁸ www.mikro.co.yu, МкВести, 05. 11. 1999.

њиховој ограниченој применљивости, јер су они искључиво читали књиге у својим посебно прилагођеним форматима. Тек ће десетине и стотине хиљада значајних и занимљивих наслова за читање у електронском облику у већем обиму одредити читаоце за електронске садржаје, а да при том буду у једном опште читљивом и компатибилном формату. Амбициозни пројекат „Мајкрософта“ и „Р. Р. Донелија“ није оправдао велике наде, штавише – обе компаније на крају су напустиле читав пројекат.

Тема електронских књига у тесној је вези са питањем издаваштва, које није без недоумица, иако, на први поглед, у дигиталном облику све то изгледа лакше. Упркос томе што све више академских и издавача општег типа омогућава он-лајн приступ књигама, они још предузимају мере предострожности да обезбеде продају папирних примерака.⁹ Информација у електронској форми такође тражи много папира. Нужно је израђивање папирних копија електронских издања ради њиховог чувања, будући да ниједан издавач не може да гарантује стопроцентну сигурност својих веб-сервера. Електронско издаваштво донело је нове начине доставе информација. У многим случајевима оно је пружио прилику писцима, који на други начин можда не би успели да изложе свој рад широј јавности или који не би добили прилику да штампају своја дела кроз традиционалне канале штампаног издаваштва. Часописи се објављују електронски од почетка деведесетих година XX века, али су тек недавно издавачи почели да израђују електронски доступне књиге. Број електронских издавача је порастао, а међу њима је све више великих имена издавачког света. Електронско издаваштво отвара нове могућности за кориснике, као и за ауторе и издаваче. Многи сајтови са електронским књигама (на пример, одличан сајт www.digitalbookindex.org садржи преко 114.000 електронских текстова, чланака и књига, од којих је две трећине бесплатно доступно) или сајтови електронских издавача дозвољавају бесплатан приступ и охрабрују читаоце да упуте повратну реакцију на дело, често директно аутору. Снажан подстрек бесплатним е-књигама дат је и кроз иницијативу отвореног приступа (Open Access), која је превасходно окренута електронским часописима и текућој научној продукцији, али својим инсистирањем на „доступности свима“ јасно наглашава један од најважнијих разлога за даљи развој књига у електронској форми.

Компанија „Адоби“ (Adobe) од самог почетка је једна од најприсутнијих на тржишту електронских књига. PDF (Portable Document Format) књига подразумева веран екрански приказ страница папирне књиге. Графички модел који описује странице књиге намењене штампи те исте странице приказује и на екрану. Разлика је у резолуцији, јер данашњи екрани

⁹ Ирис Миљковић, *E-books, Свеиш комјјушера*, 11/2005, стр. 55.

не могу да сместе ни приближно онолико пиксела на квадратни инч колико то могу осветљивачи.¹⁰ Постоји више начина на које је могуће направити е-књигу: помоћу најобичнијег .html едитора (нпр. Macromedia Dreamweaver, www.macromedia.com) или .pdf едитора (Adobe Acrobat, www.adobe.com). За е-књигу у .exe формату служе Web Compiler (www.webcompiler.com), EBook Compiler (www.ebookcompiler.com), итд. „Мајкрософт“ и „Адоби“ су на тржиште избацили и свој софтвер, прилагођен употреби електронских књига одређеног формата: „Мајкрософт“ E-book Reader препознаје документе који су дигитализовани у складу са ОЕБ стандардима, док је „Адобијев“ Adobe Acrobat eBook Reader окренут искључиво PDF документима.

Упоредо са развојем електронског издаваштва појавио се проблем стандардизације. У почетку су свака фирма или издавач текста објављивали материјал у облику који је лако доступан преко интернета. Међутим, у последње време електронски наслови захтевају или посебан софтвер или су на неки начин заштићени од дигиталне пиратерије (чест услов су и специјализовани хардверски уређаји). Један корак у борби против електронске пиратерије јесте политика ниских цена, која дестимулише просечне кориснике да крену у потрагу за пиратизованом књигом, а други је заштита која везује купљену књигу за један рачунар. Готово сви програми за читање продатих копија електронске књиге имају систем заштите, који се заснива на уношењу лозинке или серијском броју хардверских компоненти компјутера.¹¹ Али, ни они нису савршени. Један од четири најкористијанија формата електронских књига, „Адобијев“ .pdf, разбио је руски програмер Дмитри Скљаров 2002. године, што је довело до његовог хапшења у Америци и велике медијске помпе. На крају се све свело на повлачење тужби против Скљарова и ослобађања из затвора, док је „Адоби“ наставио да објављује споран софтвер. Остали најраширенији формати за читање електронских књига су .html (HyperText Markup Language, Хипертекстуални маркирни језик, који даје уређени текст са графичким елементима)), .pml (Physical Markup Language) и .xml (Extensible Markup Language), не рачунајући формате намењене искључиво преносним уређајима.¹²

Да не би дошло до сукоба између стандарда, као код видео-рикордера, произвођачи електронских књига и издавачи су, уз подршку „Мајкрософта“, успоставили стандард *Open eBook*, базиран на програмским језицима HTML и XML, којима је написана већина садржаја интернета. Стандард ће помоћи како произвођачима, тако и читаоцима, јер одређена хардверска електронска књига неће бити ограничена на софтверске књиге једног изда-

¹⁰ www.internetogledalo.com

¹¹ www.pcpres.co.yu

¹² Ирис Миљковић, *E-books, Свеш комјјушера*, 11/2005, стр. 55.

вача и обрнуто. Поред стандардног формата за текст, ту је и техника по имену *antialiasing*, која се користи за ублажавање прелаза између слова и позадине, чиме се олакшава читање са екрана.

Иако електронске књиге добијају све више места на интернету, у медијима и међусобној људској комуникацији, издавачка индустрија понаша се као успавани цин, који није спреман на брзе промене. Књиге у електронском облику дефинитивно би помогле издавачима, што се види из податка да су велика имена попут „Харпер-Колинса“ (Harper-Collins), „Пингвина“ (Penguin), „Тајм Ворнера“ (Time Warner Books), „Сајмон и Шустера“ (Simon&Schuster) учествовала у стварању стандарда Open eBook. Нови облик књиге смањило би трошкове издавања и омогућио да се годишње објави много више књига. Електронска књига никада не би постала недоступна, јер фајл на серверу не заузима толико простора као неколико хиљада папирних издања, чиме би се решио проблем потражње неких старих наслова, који за издаваче више нису атрактивни да би их поново штампали.¹³

Издавачи у Србији још увек су веома уздржани, можда чак и инертни, када је у питању е-књига. Велика имена домаће издавачке индустрије за сада не воде активну пословну политику у том сегменту, тако да се све своди на рад малих и неафирмисаних издавача, као и аутора. *Завод за уџбенике и наставна средства* (www.zavod.co.yu) на свом интернет-сајту поставио је електронске верзије Доситејевог „Живот и прикљученија“, као и „Антологије новије српске лирике“ Богдана Поповића, обе у .pdf формату. Организација „Викимедија Србија и Црна Гора“ (<http://scg.wikimedia.org>) је локални огранак глобалне организације „Wikimedia“, која је најпознатија по својој он-лајн енциклопедији Википедија (Wikipedia, <http://sr.wikipedia.org>). Викимедија има више пројеката који се истовремено реализују, а један од њих је и „Викикњиге“. То је пројекат електронског објављивања књига и других текстова писаних српским језиком, који су у јавном власништву.¹⁴ Надамо се да је то само увод у значајнији подухват дигитализације српског књижевног блага, у коме би сви меродавни учесници требало да препознају национални интерес. Издавачке куће *Креативна радионица* (www.kreativparadionica.co.yu) и *Едукта* (www.edukta.co.yu) на својим интернет-страницама нуде бесплатне књиге за децу и стручну јавност. Ово су само неки примери до којих се може доћи претрагом интернет-страна помоћу најпознатијих интернет-претраживача, тако да је списак сигурно дужи. Ипак, приликом претраживања дошло се до сазнања да на разним хрватским и словеначким доменима постоји понуда далеко већег броја електронских издања, од којих су многа бесплатна. Приметна је и тежња да се аутори у овим зе-

¹³ www.sk.co.yu

¹⁴ Ирис Миљковић, *Викимедија на српском, Свећ комјуншера*, 1/2006, стр. 41.

мљама подстакну да одређене текстове објаве искључиво у форми електронских књига, чему служи више портала посвећених веб издаваштву (*web publishing*). Уз очекивани развој интернет-технологија и у Србији, као и интернет-описмењавање становништва (које је у току), сигурно ће доћи и до значајније окренутости аутора интернет (електронским) издањима.

Дигитални садржаји и библиотеке

Подаци о раду библиотека који се могу наћи на интернету јасно показују шта је библиотечка стварност и перспектива. У Њујоршкој јавној библиотеци (*New York Public Library*) 2005. године, први пут од укључивања те библиотеке у светску интернет-заједницу пре мање од десет година, број виртуелних посета регистрованих корисника библиотеци преко мреже надмашио је број „класичних“ посета за скоро један милион. Велики број корисника био је заинтересован за могућност добијања одређене публикације путем интернета, што је библиотекаре ставило пред изазов решавања проблема недовољног броја дигиталних наслова у фондovima библиотеке. Издавачи електронских књига временом су разумели значај библиотека на глобалном тржишту. Тако је *NetLibrary* (www.netlibrary.com), део *OCLC*-а од 2002. године, један од најважнијих извора е-књига за библиотеке. Ова компанија, основана 1998. године, од почетка је била вођена идејама које у суштини одражавају филозофију „дигиталне библиотеке“. У оквиру *NetLibrary* библиотеке налази се преко 100.000 дигиталних наслова, који су доступни регистрованим корисницима за претраживање и делимично копирање и штампање (дозвољено је штампање до 50.000 карактера текста). Записе у *MARC* формату могу преузимати остале библиотеке, док је самим корисницима омогућено претраживање свих наслова преко кључних речи.¹⁵

Вишезначни су разлози због којих је библиотекарска заједница ушла у „производњу“ електронских публикација. У првом тренутку циљ је био да се заштити фонд угрожен честом и интензивном употребом, али и задовољавање растућих потреба корисника, те стављање такве грађе на располагање. Следећи циљ везан је за презентовање културног наслеђа од великог значаја, у чије реализовање се најчешће укључивала и сама држава. Дигитализован је избор капиталних дела литературе, као и оних дела која на најбољи начин репрезентују посебност одређене националне културе.¹⁶

¹⁵ Richard W. Boss, *E-books: An Uncertain Future*. <http://www.ala.org/ala/pla/plapubs/technotes/ebooks.htm>

¹⁶ Љиљана Ковачевић, *Поздрав Гуштенбергу! Е-публикације на интернету и како их наћи*, Гласник НБС, 01/2001.

Компанија „Гугл“ (Google) крајем 2005. године пустила је у рад пројекат *Google Book Search* (Гугл претраживач за књиге – прим. Б. Т.), што је виђење свеобухватне електронске библиотеке ове компаније. Намера оснивача је да овај сервис у току неколико година постане највећа дигитална библиотека у свету (и једна од највећих уопште), где ће корисници моћи да пронађу и претражују жељене књиге и остале доступне текстове. Књиге ће бити обрађене у електронском каталогу, са основним информацијама о изабраном делу. Гугл црпи своје књиге из два извора: издавачи и библиотеке. Од библиотека заступљене су Њујоршка јавна библиотека, као и четири универзитетске библиотеке: Мичиген (Michigan), Стенфорд (Stanford), Харвард (Harvard) и Оксфорд (Oxford). У пуном тексту за претраживање и читање биће доступне само књиге које не подлежу ауторским правима. За дела која су под потпуним или делимичним ауторским правима Гугл ће на веб сајту давати неколико основних информација о садржају, линк до онлајн продавнице где се књига може купити, односно адресу најближе библиотеке где се тражена књига може позајмити. С обзиром да од објављивања ове идеје и намера компанија трпи знатне критике од стране издавача, аутора, али и комерцијалних библиотека, сервис ће максимално отежати штампање материјала који се види, а корисници ће моћи да у једној сесији ишчитају највише пет страница ауторским правом заштићене књиге, а укупно највише 20 процената њеног садржаја.¹⁷ Циљ пројекта је, према речима званичника компаније, једноставан: олакшати корисницима да пронађу одговарајуће књиге, посебно оне које се више не штампају. Крајњи циљ је да се, у сарадњи са издавачима и библиотекама, створи „виртуелни каталог свих књига на свим језицима“.¹⁸

Процес претварања једног дела библиотечког пословања у он-лајн базе података књига и часописа у пуном тексту најдаље је одмакао у академским институцијама. Многи универзитети у Америци, касније и у Европи, прво су својим професорима и студентима, а потом и осталим корисницима интернета, омогућили да завире у богату понуду својих библиотека и скриптарница, поставивши електронске каталоге на интернет-сајтовима. До краја XX века реализовани су многи пројекти пребацивања у електронски облик књига из одређеног периода или из одређене области.¹⁹ Током 2003. године на појединим америчким колеџима развијена је технологија која је у потпуности омогућила електронско студирање. Један од првих колеџа који је понудио такве студије је у Финиксу, у држави Тексас. Главна библиотека Универзитета у Финиксу свим студентима, који плаћају шко-

¹⁷ Душан Катилковић, *Google online библиотека, Свеиш комјјушера*, 1/2006, стр. 43.

¹⁸ <http://print.google.com>

¹⁹ Ирис Миљковић, *E-books, Свеиш комјјушера*, 11/2005, стр. 55.

ларину, омогућила је преузимање уџбеника и приручника којима је универзитет издавач, као и оних издања чији су аутори предавачи на факултетима тог универзитета. Значај претходних података јасније се сагледава ако се зна да свега 10 процената студената проводи време у библиотекама и читаоницама. То даје за право онима који инсистирају на великим онлајн библиотекама, општим и специјализованим. Академске установе у свету све више се повезују у јединствени библио-портал, који обухвата хиљаде и милионе студената и академских радника и небројено много релевантних текстова.

Значајан посао који су академске установе урадиле до сада у дигитализовању своје књижне грађе великим делом условљен је потребама академске јавности за актуелном научноистраживачком продукцијом. Може се очекивати да ће потражња за електронским садржајима (при том се мисли на књиге, филмове, музичке садржаје, итд.), која непрестано расте, условити и већу понуду одговарајућих јавних библиотека. Према једној студији, у 2000. години продато је око четири милиона примерака електронских књига у свету, док се за 2005. предвиђа продаја од 140 милиона примерака.²⁰ Сумарни подаци о коришћењу електронске грађе у библиотекама Србије још увек се ретко или уопште не воде, једноставно из разлога што се и ионако мали број те грађе углавном несистематски чува и даје на коришћење. Несумњиво је да су могућности велике, али веома мало искоришћене. Када су у питању е-књиге, библиотекари не морају размишљати о хабању књига, њиховом задуживању, раздуживању и враћању у полице. Један примерак е-књиге задовољава потребе сваке библиотеке. Корисници ће моћи преко библиотечких сервера пронаћи жељени наслов, као и њему сродне које библиотека поседује, што ће убрзати процес претраге. На тај начин корисницима се пружа један извор, библиотека, уместо мноштва извора дискутабилне вредности на интернету. У условима организоване набавке, каталогизације, чувања и издавања електронске грађе, односно давања на коришћење у библиотечким интернет-клубовима или читаоницама, корисници би врло брзо препознали квалитативан скок унапред у раду библиотеке, њеном модернизовању и праћењу трендова. Квалитативно и квантитативно сиромашна набавка књига у библиотекама делимично се може превазићи бесплатним електронским књигама (пре свега када су у питању стара издања), док ће нови наслови морати да сачекају решавање питања ауторских права, као и прихватање књиге у електронској форми од стране издавача и аутора.

Важно је напоменути да се библиотекарска јавност активно укључила у реализацију пројеката примене електронских књига у раду савремене би-

²⁰ Ирис Миљковић, *E-books, Свећ комјјутера*, 11/2005, стр. 56.

блиотеке. У оквиру конгреса IFLA-е у Ослу 2005. године, организован је и Сајам библиотечке опреме и нових технологија, при чему су апсолутну доминацију имала електронска издања и базе података, креиране за различите циљне групе корисника.²¹ За домаће прилике тренутно изгледа важнији податак који је Александар Поповић, министар за науку у Влади Републике Србије, изрекао на Другом семинару о Отвореном приступу научним информацијама – цитатни индекси, одржаном у Народној библиотеци Србије 10. и 11. новембра 2005. године. Министар је на отварању скупа најавио за 2006. годину куповину већег броја електронских часописа у оквиру пројекта КоБСОН, али, по први пут, набавку и стручних електронских књига, које ће бити доступне научној јавности преко поменутог пројекта. Уопште, пројекат КоБСОН представља пример имплементације и реализације добре идеје и пут којим се будући пројекти у оквиру електронских ресурса могу водити.

Закључак

Шта је боље: класична или електронска књига? Навођење предности и мана сваке понаособ може само утврдити ниво (не)применљивости једне или друге. Квалитативан одговор је тешко, а можда и немогуће дати. Дилема, заправо, не постоји и више је резултат људске склоности ка дефинитивном опредељивању по систему „или-или“. Тежња за искључивим решењима ретко доноси плодноне резултате, те је и у овом случају много прихватљивија формулација „и-и“. И класична књига, и електронска. У раду је показано да класична, папирна књига представља незаобилазни сегмент људске културе читања, опхођења и живљења, објекат снажног психолошког утицаја на човека, који не посустаје у „дигиталној ери“. Електронска књига је, још увек, одојче које треба да порасте кроз ширу примену и навик у људи да је користе у свакодневном раду и комуникацији. Библиотеке су важан чинилац у том процесу сазревања електронске књиге, чије ће предности доћи до изражаја у свим случајевима када корисници, у потрази за одређеном публикацијом, морају отићи даље од своје кућне или локалне јавне библиотеке.

Коју књигу користити, папирну или електронску, зависи од ситуације, околности, могућности, али и навика. Корисници који су своје укусе и ставове изградили држећи књигу у руци, седећи за радним столом, у омиљеној фотељи или заваљени на кревету, имаће одређену дистанцу према електронској верзији. Млађи нараштаји, одрасли уз компјутере и мало,

²¹ Милица Стевановић, *IFLA у земљи Викинга. Панчевачко чийалиштије*, бр. 7, новембар 2005.

ако не и нимало (!) класичних књига, електронску књигу посматраће као допуну рачунарске применљивости, и у складу са филозофијом брзине, претраживања и лаког долажења до информација, наћи ће корисност у е-књизи. Суживот и комплементарност обе врсте књига неопходна је и изводљива форма даљег развоја људске цивилизације, поготову ако се књиге не поистовећују са бројем страна, килограмима папира или количином меморије, већ са оним задовољством које вам пружају док их читате.²²

ELECTRONIC BOOKS

Abstract: The essence of the electronic book is in its digital form, an easy exchange and possibility of its reading and searching through on more than one device. This paper gives a short history of the electronic book, its base features, format as well as its advantages and disadvantages as compared to the conventional printed book. The phenomenon of the electronic book has not been researched enough in domestic literature in view of the possibilities and perspectives of such a transfer of information in the times of the omnipresent Internet. One of the reasons is surely a weakly developed market of the electronic book with us which shows, however, throughout the world a steady growth in spite of the periodical crises which affect the information technologies and the electronic industry. The libraries have one of the decisive roles in digitalization of the conventional book for the purpose of its conversation, extending to the insight of the general public and an easier use and exchange.

Key words: electronic book, e-book, digital book, digitalization, digital contents, Gutenberg Project, Internet.

Summary

The essence of electronic books is in their digital form, easy interchange and fact that they are readable and searchable on more devices. This work is dealing with the history of electronic books, their main characteristics, formats, as well as pros and contras in respect of printed books. Although global e-book market is going up and down and E-book sales have never been what their publishers expected, electronic book is becoming more and more immanent. Libraries have main role in digitizing traditional books, in favor of their preservation, user's availability and Internet disposable. Both, printed and e-book, should equally represent cultural heritage and knowledge of the world in the future.

Bogdan Trifunovich

²² Др Ранко Бабић, исто.